

Ања Николић*

Балканолошки институт САНУ
Београд



Оригинални научни рад

УДК 930.85:316.75(497.1%), „1878/1918“

DOI: 10.7251/SIC2407001N

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ КУЛТУРНОГ ИМПЕРИЈАЛИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ – СЛУЧАЈ ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА¹

Апстракт: Рад тежи да укаже на деловање Земаљског музеја у Сарајеву и његову улогу у културној политици Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини. Приказани и анализирани су основни правци истраживања историјско-археолошког одељења Земаљског музеја, као и деловање неколицине запослених који су се показали као кључни у процесу спровођења прокламоване културне мисије унутар Босне и Херцеговине. Деловање кровне културне институције у окупираној Босни и Херцеговини стављено је у контекст империјалног и колонијалног деловања Двојне монархије на тлу Балкана.

Кључне речи: Аустро-Угарска, Босна и Херцеговина, Земаљски музеј, Ђиро Трухелка, Коста Херман, културни империјализам, Гласник Земаљског музеја.

* anja.nikolic@bi.sanu.ac.rs

¹ Рад настао као резултат рада у Балканолошком институту САНУ који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години, број: 451-03-66/2024-03 од 26.01.2024. године.

Овај рад има за циљ да прикаже правце деловања Земаљског музеја у Сарајеву у првим данима по његовом оснивању, данима које је Владимир Ћоровић назвао „добом анационалног босанства“². Музеј је несумњиво најважнија културна институција настала у периоду аустроугарске окупације и контроле Босне и Херцеговине. Улога коју је имао у обликовању поимања балканских посета Двојне монархије превазилази почетна очекивања оснивача. Осмишљен у империјалном маниру епохе новог империјализма, дефинисан је кроз двојаку улогу и образовања и „преваспитавања“ поданика. Оснивање музеја је нераскидиво од колонијалног присуства Монархије у Босни и Херцеговини и зато је важно још једном истаћи контекст окупације Босне и Херцеговине.

Аустро-Угарска је на Берлинском конгресу добила мандат од великих сила да окупира Босну и Херцеговину, као и да држи трупе у Пљевљима, Прибоју и Пријепољу. Уговоре и споразуме који су регулисали однос Двојне монархије према новоокупираном подручју, пратило је и стално инсистирање на потреби за духовним спасавањем становништва које је живело на простору Босне и Херцеговине.³ Борба за душе нових поданика најлакше је сажимана кроз синтагму цивилизаторске мисије која је постала идеолошка основа деловања на простору Балкана. Дотадашња османска територија је тиме постала „терет белог човека“ Аустро-Угарске, како је то приметио Ален Тејлор.⁴ Тиме су Босна и Херцеговина постале колонијални посед Двојне монархије и период између 1878. и 1918. године најбоље можемо разумети уколико Босну и Херцеговину посматрамо као колонију. Однос Беча према окупираној, а потом и присвојеној територији значајно се подударе са односом осталих колонијалних силе према својим поседима.⁵ Тежићемо да прикажемо улогу Земаљског музеја у овако осми-

² В. Ћоровић, „Научни рад Земаљског Музеја“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXVI 1-2 (1914), 8.

³ М. Janowski, „Justifying Political Power in 19th Century Europe: The Habsburg Monarchy and Beyond“, у: *Imperial Rule* (Budapest: CEU Press 2004), eds. A. Miller, A. J. Reiber, 69-80

⁴ А. Џ. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809-1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*, (Београд: Слио 2001), 174-175.

⁵ Више о томе, са прегледом литературе: Ања Николић, „Аустроугарска Босна и Херцеговина и британски Египат: управа, политика, култура (1908-1918)“ (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2022), 2-6.

шљеној политици Дунавске монархије. Од свог оснивања, па све до 1918. године Земаљски музеј представља кровну културну институцију Босне и Херцеговине и чворишно место за разумевање културне политике унутар окупираног подручја.

Идејно обликовање и припрема европске јавности за окупацију Босне и Херцеговине почело је много пре избијања Велике источне кризе која је довела до војног запоседања и аустријског ступања на Балкан. Током педесетих и шездесетих година 19. века дипломате, официри, али и научници и културни радници са немачког простора, али и француског, „откривају“ Босну и Херцеговину поново. Описи које су остављали о пограничној османској провинцији нису никако били ласкави. Већину текстова из тог времена можемо посматрати као део епохе новог империјализма која даје тон и потпору идејној окупацији Босне и Херцеговине. Поред војне окупације и економске експлоатације, борба за умове поданика била је веома важна у овом периоду.

По успешном окончању побуне која је пратила прве месеце аустроугарске окупације, нове власти су сматрале да је време да се отпочне културна, односно цивилизаторска мисија у Босни и Херцеговини. „Опадање“ Османског царства, доскорашњег суверена стајало је у оштрој супротности са „просперитетом“ и „стабилношћу“ које су обећавале политичке елите Двојне монархије. Цивилизаторска мисија је, наравно, пратила таква обећања узевши у обзир немерљив значај који је имала за успостављање власти. Образложења културне мисије имала су двојак утицај. На првом месту утицале су на став других великих сила које су са одобравањем посматрале покоривање локалних култура од стране „виших“ и „развијенијих“ култура. Потом, оваква објашњења утицале су и становнике из центра империје које су прихватале своју „мисију“ и радо одлазиле у новозапоседнуте крајеве како би ту културу шириле.

Узевши у обзир нашу тему, овде је потребно осврнути се на једну појаву, толико карактеристичну за империје епохе и за однос центра империје према колонијалној периферији. Наиме, у току гушења побуне која је уследила по окупацији Народни музеј у Загребу охрабривао је официре да пронађене старине пошаљу у Загреб. Главни заповедник окупационе

војске, Јосип Филиповић, био је свестан и сам је суделовао у прикупљању материјалног наслеђа. Поред Загреба, неке од старина потекле са територије Босне и Херцеговине завршиле су у бечким и мађарским музејима.⁶ Свакако је и овакав начин третирања културне заоставштине индикативан у анализи колонијалног односа Монархије према окупираним областима.

По гушењу побуне власт у Босни и Херцеговини преузео је Бенјамин Калај у својству заједничког министра финансија Аустро-Угарске. Његова политика и деловање у Босни и Херцеговини је детаљно описана у капиталном делу Томислава Краљачића *Калајев режим у Босни и Херцеговини*. Калајева идентитетска и национална политика биле су засноване на покушају увођења и обликовања босанске нације. Политичка, као и културна борба против постојећих националних покрета чиниле су важан део Калајеве политике. Још један, не мање важан аспект, било је и инсистирање на „посебности“ Босне и Херцеговине посебно у односу на две српске државе – Србију и Црну Гору. Овако дефинисана културна и идентитетска политика захтевала је широко поље деловања у готово сваком аспекту живота у дотадашњој османској провинцији. Било је потребно овако дефинисаном политиком умирити Босну и Херцеговину, премостити унутрашње разлике и предочити пред другим великим силама да „цивилизаторска мисија“ има успеха.

Крајем 19. века културне институције биле су уско повезане са покушајима да се становништву приближи сет зацртаних вредности, као и да се утиче на морал и понашање појединца.⁷ Може се приметити и да музеји и школе имају донекле испреплетану улогу у „васпитавању“ поданика. У тако испреплетаној улози школски систем има много стриктнију и систематичнију улогу где се пожељна знања и способности усвајају под

⁶ Ћ. Трухелка, *Uspomene jednog pionira* (Zagreb: Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda 1942), 59-60; В. Ђоровић, „Научни рад Земаљског Музеја“, 3. Занимљиво је приметити да је одређену улогу у оваквом колонијалном третирању наслеђа имало и католичко свештенство. Ђиро Трухелка тврди да је бискуп Јосип Јурај Штросмајер имао неколико поверљивих фрањевачких свештеника који су у његово име прикупљали вредне старине које је он чувао у личној колекцији.

⁷ Т. Bennet, *The Birth of The Museum. History, Theory, Politics* (London – New York: Routledge, 1995), 21.

надзором и контролом. Са друге стране, усвајање знања у музејима било је на добровољној основи, у мање „строгим“ условима.⁸ Музеји и изложбени комплекси су тако представљали „мекши“ приступ образовању, васпитању и уобличавању поданика. Путем њих душе и умови поданика били су изложени културној и политичкој идеологији на један другачији начин.⁹

Имајући све наведено у виду, било је јасно да ће оформљене културне институције бити важан инструмент аустроугарске политике. Било је потребно да се комуникација успостави и са локалним становништвом, као и са научном јавношћу.¹⁰ Оснивањем музеја била би формирана кровна институција свих истраживача који се на било који начин баве проучавањем Босне и Херцеговине. Са једне стране би били окупљени сви истраживачи у једну државну институцију која би олакшавала и донекле омогућавала истраживања и имала увид у њих. Са друге стране резултати тако спроведених истраживања могли су бити предочена јавности, како локалној, тако и страној. На тај начин би аустроугарска културна и цивилизаторска мисија била видљива и њен „успех“ би био готово опипљив.

Да би се дошло до ваљаних резултата и да би нове институције које треба да спроведу цивилизаторску мисију могле да функционишу, било је потребно успоставити чиновнички апарат. На тло Босне и Херцеговине ступио је значајан број чиновника из центра империје. Године 1886. је додашњи провизоран статус чиновника регулисан пензионим прописом, који је служење у бирократском апарату Босне и Херцеговине чинио значајно привлачнијим. Такав чин омогућио је долазак искуснијег кадра који је могао да спроведе прокламовану културну мисију.

⁸ N. Pearson, *The State and the Visual Arts: A Discussion of State Intervention in the Visual Arts in Britain, 1780-1981* (Milton Keynes: Open University Press, 1982), 34-36.

⁹ T. Bennet, *The Birth of The Museum...*, 87; О посебностима организовања музеја на хабзбуршкој територији - Johler R, "The Invention of the Multicultural Museum in the Late Nineteenth Century: Ethnography and the Presentation of Cultural Diversity in Central Europe" *Austrian History Yearbook* 46 (2015), 51-67.

¹⁰ Александру фон Хелферту се приписује иницијатива за организацију научног рада. Он је већ 1879. године позивао на формирање Матице босанско-херцеговачке. Његова идеја није остварена у том облику, али указује на свест аустријских политичара и јавних радника о потреби за успостављањем кровне културне институције. Випе о томе: Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)* (Београд: Catena Mundi, 2017), 271.

Историографија и даље проматра формално-правну улогу Беча у оснивању Земаљског музеја.¹¹ Центар империје сматрао је да је пожељно да иницијатива за оснивање музеја потекне из локалне средине¹², како новоформирана институција не би била доживљена као наметнута. Уколико сагледамо целокупну политичку ситуацију у Сарајеву, јасно је да овакав подухват не може да буде осмишљен, уобличен и остварен без подршке центра империје.¹³ Постављање искусног бирократе, какав је био Коста Херман, био је јасан знак о намерама Беча. Коста Херман, рођен у Бјеловару, службовао је у Босни и Херцеговини током читавог периода аустроугарске управе.¹⁴ У те четири деценије он је био несумњиви господар културног живота целе Босне и Херцеговине и већ су га савременици сматрали сивом еминенцијом аустријске културне политике.¹⁵ Био је слика и прилика савршеног бирократе, који је одлично познавао језик локалног становништва и који се лако и брзо успињао кроз чиновничке рангове. Вео цивилизаторске мисије, омогућио је не само Херману, већ и многим другима професионални успех и лично богаћење.

Земаљски музеј је званично отворен 1. фебруара 1888. године. У почетку, музеј је био смештен у самој згради Земаљске владе. На симболичком нивоу, то је значајно казивало свима о аутономији ове институције.

¹¹ О. Bagarić, "Museum und nationale Identitäten: Eine Geschichte des Landesmuseums Sarajevo", *Südost-Forschungen* 67 (2008), 144-167.

¹² Често је било позивање на деловање фрањевца Ивана Фрања Јукића и његову делатност током средине 19. века. О његовој делатности детаљније: Е. Hajdarpasic, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840-1914* (London-Ithaca: Cornell University Press, 2015), 39-40. Такође се у литератури може наићи на податак да је музеј основала група Сарајлија предвођена лекаром Јулијем Маканецом. Више о томе: R. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006), 113. Сам Херман је спомињао Маканеца у свом излагању историје музеја у првом броју немачког издања Гласника Земаљског музеја: С. Hörmann, *Zur Geschichte des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* v.1 1893, 24. Често се музејско друштво у којем су Маканец и Херман имали главну улогу наводи као претеча Земаљског музеја.

¹³ D. Reynolds-Cordileone, "Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond: 1878-1914", 38-39.

¹⁴ I. Кесмановић, „О једној необичној књижевној каријери у Сарајеву од 1878. до 1919. године“, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva* 1 (1963), 183-185.

¹⁵ R. Okey, *Taming Balcan Nationalism. The Habsburg "Civilizing Mission" in Bosnia, 1878-1914* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 186.

Како је примећено да се тешко може функционисати из тако малог простора наметнула се потреба за засебним здањем. Музеју је убрзо пронађено место у новом, аустријском центру Сарајева, које се убрзано градило. Зграда се налазила поред нове римокатоличке катедрале која је у том тренутку још увек била у изградњи. Сама локација музеја говори о његовој улози, која се у потпуности уклапа у колонијални оквир деловања Двојне монархије. Последња селидба ове културне институције десила се 1913. године када се музеј уселио у наменски изграђен простор у којем се налази и данас. Музеји тог доба често су подизани на централним местима у граду, где су додатно указивали како на материјалну, тако и на симболичку моћ државе која их подиже.¹⁶ Ужурбана изградња Сарајева, отклон од некадашњег османског утицаја додатно је требало да покаже резултате нове управе и да буде полазна тачка у пројекту „аустроугарског Балкана“. Тако је и музеј представљао у очима оснивача сведочење о „новој“ садашњости у Босни и Херцеговини, али уједно и залог за предвиђену будућност. Оснивање музеја помогло је Аустро-Угарској да успостави систем културне и научне „пропаганде“. Публикације музеја имале су немали утицај у формирању представа о Босни и Херцеговини. Оно што је посебно важно је што су нова „сазнања“ коришћена да се формира једна нова слика о Босни и Херцеговини.¹⁷

Кости Херману је поверена организација Земаљског музеја. У фебруару 1888. године он је имао магловиту титулу саветника заједничког министарства финансија. Ова синтагма вешто скрива његов растући утицај и значај за власти у Босни и Херцеговини. Још од 1882. године он је блиско сарађивао са Калајем и наметнуо се као незаменљив фактор у спровођењу културне политике. Кулминација дотадашње сарадње Калаја и Хермана је објављивање дела „Народне пјесме Мухамеданаца у Босни и Херцеговини“, у две књиге током 1888. и 1889. године. Под утицајем управитеља

¹⁶ T. Bennet, *The Birth of The Museum...*, 87-88.

¹⁷ С. Терзић, „Пројекат „аустроугарског Балкана“ у Босни и Херцеговини. О идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде“, у зборнику: *Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена* (Београд – Нови Сад: Историјски институт САНУ – Православна реч, 1995), 414-415.

Босне и Херцеговине ово издање садржи Херманов предговор у којем је јасно наведено да су објављене песме муслиманске популације Босне и Херцеговине и то по први пут. Уједно је и указано на „везе“ предисламских и исламских традиција у Босни и Херцеговини.¹⁸ Сматрало се да је ово „капиталан“ подухват јер су песме хришћана који су живели на простору Босне и Херцеговине раније објављиване. Уједно, тиме се додатно указује на специфичност „босанске“ културе.¹⁹

После овог издавачког подухвата, Херман је могао да се посвети раду у Земаљском музеју.²⁰ Било је потребно организовати рад и оформити стручни кадар како би музеј могао несметано да функционише. У почетку музеј је имао два већа одељења – историјско-археолошко, као и природњачко. Историјско-археолошко одељење водио је археолог Ђиро Трухелка, док је природњачко било под управом Отмара Рајзера, аустријског орнитолога.²¹ У првим данима рада музеја, поред наведених у музеју су радила још петорица истраживача, као и помоћно особље.²²

Трухелка²³ је имао значајну улогу и у вођењу музеја. Сматрало се да је њему припало научно руковођење овом институцијом и да је он усмеравао правце истраживања. Недуго по отварању музеј, отпочето је и са издавачком делатношћу. Тако, од 1889. године бива објављивано званично

¹⁸ Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, 204-205.

¹⁹ *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom. Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine*, IV, ur. R. Besarević (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine 1968), 246-248

²⁰ Херманов блиски сарадник, археолог Ђиро Трухелка, у својим мемоарима Херманово постављење тумачи и као неку врсту казне. Наиме, као владин саветник он је био задужен за верско-просветна питања што је представљало значајнију функцију но што је била музејска. Уједно, владин саветник је био близак пријатељ надбискупа Јосипа Штадлера. У месецима када се проматрало организовање музеја Штадлер је превео у римокатоличку веру једну муслиманску девојку. Херманова жена је тој девојци пружила уточиште, а власт је, према Трухелкиној верзији, да би умирила напету политичку ситуацију која је настала оваквим деловањем Косту Хермана „скрајнула“ у музеј. Ћ. Truhelka, *Uspomene jednog pionira...*, 74.

²¹ С. Hörmann, *Zur Geschichte des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums*, 4.

²² Исто.

²³ Трухелка у својим сећањима описује своје образовање, као и долазак у Сарајево на препоруку загребачког ментора Исидора Кршњавог. Ћ. Truhelka, *Uspomene jednog pionira...*, 26.

гласило - *Гласник Земаљског музеја* који нам пружа јасан увид у деловање ове културне институције. Први број доноси и „програмски текст“ насловљен „Читаоцима Гласника“. Потписано је уредништво и исказане су основне намере и тежње ове научне публикације, али и самог музеја. Непотписани писац текста тако истиче и званично двојаку улогу Гласника. Први циљ је да постоји „јавно гласило у којем ће се зналачки проучавати и описивати свака струка која је заступљена у музеју зарад свестраног упознавања земље и народа“.²⁴ Други циљ је био да музејски часопис буде „поучан лист за нашу напреднију читалачку публику“.²⁵ Истакнуто је раније у овом тексту да су културне институције током 19. века предузеле на себе да становништву приближе сет зацртаних вредности и да утичу на морал и понашање појединаца. Кроз заједничко деловање са просветним системом предвиђено је да музеји утичу на духовно обликовање поданика. Уредништво Гласника, односно Херман и Трухелка били су свесни своје улоге. Тако у овом уводном тексту, они не скривају да музеју „није задатак да само научно дјелује; сувише њему припада и културан и просвјетан задатак: да буде будилац међу синовима земље, понаособ међу младим нараштајима, како би ови помишљали на своју дужност, да свестрано проучавају и упознају своју отаџбину“.²⁶ Наравно, уредништво није желело да утиче само на поданике унутар Босне и Херцеговине, па је истакнута и намера да се одређени текстови преведу на немачки и да се једном годишње публикује и немачко издање Гласника Земаљског музеја са идејом да се пружи прилика и „свјетској образованој публици да о Босни и Херцеговини црпе вјерне податке с извора“.²⁷ Први „немачки“ број овог часописа изашао је у Бечу 1893. године. Излазио је до 1916. године и укупно је објављено тринаест бројева. Предговор првог броја има значајно другачији тон од оног објављеног у Сарајеву. Уредници, очигледно, комуницирају са научном јавношћу указују на мањак научних сазнања о Босни и Херцеговини.²⁸

²⁴ „Čitaocima „Glasnika““, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, I (1889), 2.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 3.

²⁷ Исто.

²⁸ Vorwort, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* v.1 1893, 4-5.

Прве публикације Земаљског музеја углавном су посвећене археолошким темама, посебно оним које су усредсређене на период римске историје. Такав одабир тема, наравно, није насумичан и у потпуности је у складу са идејно-идеолошком основом окупације Босне и Херцеговине. У таквом контексту обнова римског духа и „привођење“ нове територије у корпус народа који припадају тој традицији била је историјска улога Двојне монархије.²⁹ Овде је потребно нагласити да се временом почетни број истраживача повећавао, али да су у случају запошљавања у историјско-археолошком одељењу то углавном били археолози, лингвисти, као и стручњаци за епиграфику. До избијања Првог светског рата, праисторијска и најзначајнија римска налазишта била су детаљно описана и приказана стручној јавности. Уз Трухелку, на археолошким налазиштима радили су и Вјенцеслав Радимски³⁰ и Фрањо Фиала³¹. У каснијем периоду придружио се и Карл Пач као стручњак за епиграфику и Вејсил Ђурчић. Мориц Хернес који је био уредник немачког издања Гласника Земаљског музеја, такође је помагао око налазишта. Највећи број текстова био је посвећен управо археолошким темама. Истраживачи су неуморно радили на терену и излагали су своје резултате све до почетка Првог светског рата.³²

Највише пажње је посвећено ископавањима на Гласинцу, где је откривено значајно праисторијско налазиште.³³ Од 1888. до 1897. године спровођена су истраживања. Главна снага истраживања овог локалитета био је Ђиро Трухелка, који је у својим сећањима оставио утиске о Гласин-

²⁹ С. Терзић, „Пројекат „аустроугарског Балкана“...“, 417. Овде треба и поменути често анализирану Калајеву беседу о Угарској на граници истока и запада (В. Kállay, *Ugarska na granici istoka i zapada* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1905). За детаљну анализу написаног и шири контекст види: Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)*, 69-81; У ширем контексту балканскихседа Двојне монархије треба се и осврнути на сличан начин описивања Далмације, где је пажња такође била усмерена на античку историју. Види више код: М. Rampley, „Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School“, *The Art Bulletin* 91/4 (2009), 446-462.

³⁰ „Вјенцеслав Радимски“, *Гласник Земаљског музеја* VI 4 (1895), 479-482.

³¹ „Franjo Fiala“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* X 1 (1898), 1-3.

³² Комплетан попис текстова о праисторијској и класичној археологији доноси Владимир Ђоровић: В. Ђоровић, „Научни рад Земаљског Музеја“, 20-23.

³³ Треба нагласити да су први предмети пронађени на Гласинцу предати бечком дворском музеју. В. Ђоровић, „Научни рад Земаљског Музеја“, 3.

цу и његовом значају.³⁴ Поред овог праисторијског локалитета, пажња у првим годинама рада музеја била је усмерена и на слична налазишта у близини Сарајева (Златиште, Блажуј), као и многа друга. Проучавање римског наслеђа је добило пун замах доласком Карла Пача у Сарајево. Од октобра 1893. до 1898. године Пач ради паралелно у сарајевској гиманзији и у Земаљском музеју. По стицању титуле доктора наука, Пач напушта посао у гимназији и постаје одговоран за „римско одељење“ у музеју.³⁵ Највећа пажња посвећена је римском налазишту код места Градина, у близини Сребренице. Уз то, римски путеви били су мета значајног интересовања, па је тако једна о раних засебних публикација Земаљског музеја била посвећена управо путевима уз осврт Карла Пача на натписе који су пронађени дуж путева.³⁶ Овде је потребно приметити једну појаву која описује рано деловање музеја – ради се о томе да су први проналасци са праисторијских и одређених средњевековних налазишта били даривани аустријским и угарским музејима, док се са друге стране јако свесно радило на формирању и очувању римске колекције. Први поклони Земаљском музеју били су управо предмети римске старине.³⁷ Овде треба истаћи и да је античко наслеђе значајно обликовало елите 19. века, често образоване у класичном маниру.³⁸ По томе, чиновници Двојне монархије не заостају у односу на оне из империја као што су Француска или Велика Британија. Образовање и обликовање кадрова који су се доказивали у колонији заједничко је империјама овог доба и запослени у Земаљском музеју Босне и Херцеговине значајан су индикатор ове појаве. Често се у текстовима колонијалних управника тога доба може наћи поређење њихових империја са врхунцем старог Рима.

³⁴ „...био ми је Гласинац увек на уму, као обећана земља, гдје босанску археологију чека велико поље рада...“ Ћ. Truhelka, *Uspomene jednog pionira...*, 65.

³⁵ А. Хајек, „Carl Patsch (1865–1945)“, *Südost-Forschungen* 12 (1953), 264-266.

³⁶ P. Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina I* (Wien: 1893)

³⁷ В. Ђоровић, „Научни рад Земаљског Музеја“, 10.

³⁸ На везу класичног образовања и империјалне елите указано је код: С. А. Hagerman, *Britain's Imperial Muse: The Classics, Imperialism, and the Indian Empire, 1784–1914* (Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013), 17-36.

Друга важна тема историјско-археолошког одељења Земаљског музеја Босне и Херцеговина било је средњевековно наслеђе Босне и Херцеговине, са посебним нагласком на богумиле. И управо је питање богумила, уз праисторију и римско наслеђе на тлу Босне и Херцеговине била тема којој су истраживачи посветили значајну пажњу у *Гласнику Земаљског музеја*.³⁹ Ћиро Трухелка је и у овим темама предњачио са бројем радова и дефинитивно се наметнуо као „програмски“ управитељ музеја. Усредсређеност на овакву тему имала је корене у прокламованој политици и у колонијалном оквиру који је омеђио Босну и Херцеговину после 1878. године.

Проучавање ове дуалистичке јереси, карактеристичне за балканско поднебље, био је још један покушај да се у предосманском периоду пронађу корени посебности Босне и Херцеговине. Кроз неуморан рад истраживача у Земаљском музеју успостављена је теза да су припадници богумилске јереси по османском освајању прихватили ислам да би очували своје привилегије.⁴⁰ Тиме они постају „протомуслимани“ чији корени сежу много пре пада под турску власт. На тај начин се још једном истиче „посебност“ војно запоседнуте територије и наставља се са дотадашњом политиком Дунавске монархије.

Крунски доказ повезаности некадашњих богумила и ондашњих муслимана представљали су стећци. Ови споменици су у интерпретацији делатника Земаљског музеја представљали материјално наслеђе несталих богумила. Готово да не постоји број Гласника земаљског музеја без текста о богумилском наслеђу или старобосанским натписима на стећцима. Историографија је више пута указивала на значај Трухелкиног текста о

³⁹ Већ у првом броју Гласника, у тексту уредништва, у опису тема којима ће се бавити наводи се, између осталих, и археологија босанског (богумилског) времена. Два термина се користе готово синонимно. „Ћитаосима „Гласника““, 3.

⁴⁰ Историографија се бавила овим темама, као и повезаношћу богумила са стећцима. Види више: М. Wenzel, Љ. Којић, „Осврт на три иностране књиге о стећцима. Аустро-Угарска и наука о „богумилским“ стећцима“, *Старинар* XXXI (1980), 203-212; М. Wenzel, „Bosnian history and Austro-Hungarian policy: The Zemaljski Muzej, Sarajevo, and the Bogomil romance“, *Museum Management and Curatorship* 12/2 (1993), 127-142.

„босанчици“⁴¹, који се може посматрати као програмски текст Калајевој прокламованој политици.

Може се расправљати да је теза о богумилском пореклу муслимана у Босни и Херцеговини можда најзначајније наслеђе хабзбуршког културног деловања. Нажалост, природом извора којим располажемо, остајемо ускраћени за податке о томе колико су савременици били склони да поверују у овакво тумачење историје. Ми можемо само да сведочимо о труду уредника Гласника Земаљског музеја, прво Хермана, а потом и Трухелке да научна достигнућа Земаљског музеја у Сарајеву учине што доступнијим јавности.⁴² Тако су сачувани спискови научника и институција које су добијале бесплатан примерак немачког издања часописа. Остало је сачувано да су примерци слати, између осталих градова, и у Рим, Копенхаген, Хамбург, Париз, Берлин, Цариград, Кијев, Болоњу, Фиренцу и Кент.⁴³ Са друге стране, оваква тумачења постају поново актуелна и у 20. веку када постају основа за сличан идентитетски инжињеринг.⁴⁴

У првој деценији излажења Гласника Земаљског музеја археолошке теме, као и теме везане са средњевековну историју Босне и Херцеговине, наметнуле су се као најзначајније, иако не и једине теме. Оне су биле једно од оруђа прве фазе аустроугарске политике контроле и умирења Босне и Херцеговине. Имајући у виду да је Монархија желела да представи успех цивилизаторске мисије у Босни и Херцеговини и у осталим европским државама било је потребно објединити закључке и представити их стручној јавности. Током трајања аустроугарске власти, истраживачи Земаљског музеја били су слати на конгресе како би представили резултате својих

⁴¹ Ћ. Трухелка, „Bosančica. Prinos bosanskoj paleografiji“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* I 4 (1889), 65-83; О босанчици види више код: П. Ивић, *Српски народ и његов језик* (Београд: Српска књижевна задруга, 1971), 154.

⁴² Остао је сачуван списак претплатника који говори о стабилном интересовању за ову публикацију АВН (Архив Босне и Херцеговине) ЗВС (Земаљска влада Сарајево) оп. 304 92-50/1912

⁴³ АВН ЗВС оп. 304 92-52/1912

⁴⁴ R. Dopia, *Sarajevo: biografija grada...*, 115. Аутор износи тезу да већина муслиманске популације данас верује у тезу о богумилском пореклу муслимана на простору Босне и Херцеговине.

истраживања.⁴⁵ Тако се дошло на идеју да се организује конгрес археолога и антрополога.⁴⁶ Калај и Мориц Хернес потрудили су се да позиви за конгрес стигну до страних влада које би посредовале у контактима са страним истраживачима.⁴⁷

Корисно је приметити да је конгрес археолога који је требао да се одржи 1892. у Москви отказан. Двојна монархија је била рада да прикаже „импресивне“ резултате ископавања на Гласинцу, али и резултате прве деценије цивилизаторске мисије у Босни и Херцеговини те је одлучила да финансира целокупан конгрес.⁴⁸ Готово сви позвани учесници су пристали изузев Илариона Руварца, који је одсуство са конгреса оправдао болешћу.⁴⁹ Учесници конгреса су били упознати са музејском колекцијом, као и са начином рада у музеју. Највећа пажња посвећена је налазиштима Гласинац и Бутумир која су, између осталих, и посећена током трајања конгреса. Делом је пажња посвећена и другој великој теми којом се бавио Земаљски музеј – стећцима и богумилима.

Херман доноси и сажетак дискусија које су вођене, које осликавају природу конгреса. Домаћине конгреса је занимало да ли се може показати континуитет „цивилизације“ на простору Босне и Херцеговине. Питања су била усмерена на културни и етнички континуитет, као и на трагове старијих периода у средњевековним традицијама Босне и Херцеговине. Херман преноси и значајну расправу о облику лобања и сличностима оних пронађених током ископавања са физичким карактеристикама ондашњег становништва Босне и Херцеговине, али и Албаније.⁵⁰ Занимљиво је да су питања заправо предодређена анкетом коју је Калај послао учесницима

⁴⁵ АВН ZVS оп. 268 93-38/2/1911; АВН ZVS оп. 304 92-20/1912.

⁴⁶ Детаљна анализа овог догађаја: А. Palavestra, „Arheološki izlet u pograničnu koloniju“, *Етноантрополошки проблеми* 9/3 (2014), 669-693.

⁴⁷ Исто, 677.

⁴⁸ R. Munro, *Rambles and Studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia with an Account of the Proceedings of the Congress of Archeologists and Anthropologists Held at Sarajevo, August 1894* (Edinburgh and London: William Blackwood and Sons 1900), 54.

⁴⁹ Сам Херман доноси списак учесника уз осврт на њихова постигнућа и научна звања. К. Херман, „Састанак археолога и антрополога у Сарајеву од 15. до 21. августа 1894.“, *Glasnik Zemaljskog muzeja* VI 3 (1894), 523-524.

⁵⁰ Исто, 526.

пре доласка на конгрес.⁵¹ Конгрес је послужио као једно од оруђа да се установи посебност Босне и Херцеговине, као и њена повезаност са остатком аустроугарских територија, али и зона утицаја.

Можда најбољи опис намера конгреса даје сам Коста Херман описујући распоред дешавања и програм конгреса. Наиме, четвртог дана конгреса, 18. августа 1894. године, било је предвиђено да учесници наставе проучавање музејских збирки, а потом разгледају „разне заводе и зграде, међу осталим и босанско-херцеговачку земаљску болницу“, а потом да оду на врело Босне.⁵² Представници Монархије на простору Босне и Херцеговине тежили су томе да укажу на постигнуте резултате. Да је оваква врста „научног“ труда и рада имала успеха види се у освртима на конгрес који су објављивани после завршетка конгреса. Роберт Манро готово половину своје књиге посвећује утисцима са конгреса, али и друштвеним догађањима која су пратила овај сусрет.⁵³ Он доноси и описе путовања до налазишта Гласинац, као и ноћење у новоизграђеној касарни.⁵⁴

Може се сматрати да је организовање археолошког конгреса врхунац деловања музеја у првој деценији постојања. Земаљски музеј је установио основне правце деловања, који су оставили одређен утицај на научну јавност онога времена. Превођење Гласника Земаљског музеја на немачки и широка дистрибуција омогућила је макар делимично остварење усвајања зацртаног дискурса о Босни и Херцеговини. Да подухвати аустроугарске управе нису били узалудни види се и по броју страних истраживача који су објављивали у Гласнику и давали свој осврт на деловање и аустроугарске управе, али и Земаљског музеја. Тако можемо наћи текстове Теодора Момзена, Фридриха Рацела, Константина Јиричека и многих других. Они

⁵¹ A. Palavestra, „Arheološki izlet u pograničnu koloniju“, 680.

⁵² К. Херман, „Састанак археолога и антрополога у Сарајеву од 15. до 21. августа 1894.“, 525. Тог дана је организована и прослава рођендана цара у Сарајеву, па су гости могли да сведоче великим прославама. R. Munro, *Rambles and Studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia...*, 65-66.

⁵³ R. Munro, *Rambles and Studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia...*, 53-88.

⁵⁴ Исто, 72-73; Манро није једини који је срочио своје утиске о овом конгресу. Неколико њих преноси и сам Херман. К. Херман, „Састанак археолога и антрополога у Сарајеву од 15. до 21. августа 1894.“, 526-531.

се сви похвално изражавају о успесима аустријске управе и доношењу цивилизације на тло Балкана.

Као што смо истакли раније у тексту, музеј није имао само научну мисију, већ је неговао и специфичан однос са домаћим становништвом. Почетна слаба посета од тек двеста посетилаца недељно, није обесхрабрила управу и власт који су наставили свој пут.⁵⁵ Кроз неколико година досегнут је ниво да та бројка буде број дневних посета музеју. Јасно је да је успостављен однос са становништвом и музеј заузима предвиђено место. У контексту комплементарне улоге музеја и школства и дискретнијег васпитног утицаја музеја на поданике може се истаћи једна занимљивост. Наиме, део етнографске поставке музеја била је и традиционална ношња. Део становништва се и даље тако одевао па су неретко изгледали као живи музејски модели. Наравно да је стављање ношње у музеј био део планског опхођења са локалном популацијом која је требала да прихвати модернизован и вестернизован начин одевања и живота.⁵⁶ Ипак, суштински однос према локалном становништву види се из политике запошљавања. Готово да су непостојећи покушаји да се у музеј запосли неко од домаћег становништва. Сви кустоси, као и управљачка структура доведени су из Аустро-Угарске.

На основу контекста настанка, као и основног описа истраживачког деловања Земаљског музеја ми можемо добити обресе његове улоге. Повезаност за политиком Монархије у Босни и Херцеговини јасна је већ на први поглед. Политика запошљавања у првим деценијама указује на карактеристичну динамику центра и периферије у колонијалним срединама, као и на контролу, али и употребу знања. Истраживања су финансирана и спровођена уз поштовање прокламованих циљева Калајеве политике. Земаљски музеј радио је на промени свести поданика и репрезентацији успеха код стране јавности. Услед тако постављене улоге, јасно је да га можемо сматрати кључним оруђем културног империјализма Аустро-Угарске унутар Босне и Херцеговине.

⁵⁵ M. Hartmuth, "The Habsburg Landesmuseum in Sarajevo in Its Ideological and Architectural Contexts: A Reinterpretation", *Centropa* XII/2 (2012), 196.

⁵⁶ Исто, 198.

Библиографија

Необјављени извори:

Arhiv Bosne i Hercegovine

- Fond Zemaljske vlade

Објављени извори:

P. Ballif, *Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina I* (Wien: 1893)

Glasnik Zemaljskog muzeja (1889-1914)

B. Kállay, *Ugarska na granici istoka i zapada* (Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1905)

Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom. Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine, IV, ur. R. Besarević (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine 1968)

R. Munro, *Rambles and Studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia with an Account of the Proceedings of the Congress of Archeologists and Anthropologists Held at Sarajevo, August 1894* (Edinburgh and London: William Blackwood and Sons 1900)

Ć. Truhelka, *Uspomene jednog pionira* (Zagreb: Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda 1942)

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina (1893)

Литература:

П. Ивић, *Српски народ и његов језик* (Београд: Српска књижевна задруга, 1971)

Т. Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882-1903)* (Београд: Catena Mundi, 2017)

А. Николић, „Аустроугарска Босна и Херцеговина и британски Египат: управа, политика, култура (1908-1918)“ (Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2022)

А. Џ. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија 1809-1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*, (Београд: Clіo 2001)

С. Терзић, „Пројекат „аустроугарског Балкана“ у Босни и Херцеговини. О идеолошким основама научних истраживања и научне пропаганде“, у зборнику:

- Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена* (Београд – Нови Сад: Историјски институт САНУ – Православна реч, 1995), 407-425.
- О. Bagarić, "Museum und nationale Identitäten: Eine Geschichte des Landesmuseums Sarajevo", *Südost-Forschungen* 67 (2008), 144-167.
- T. Bennet, *The Birth of The Museum. History, Theory, Politics* (London – New York: Routledge, 1995)
- R. Donia, *Sarajevo: biografija grada* (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006)
- Johler R, "The Invention of the Multicultural Museum in the Late Nineteenth Century: Ethnography and the Presentation of Cultural Diversity in Central Europe" *Austrian History Yearbook* 46 (2015), 51-67.
- I. Kecmanović, „O jednoj neobičnoj književnoj karijeri u Sarajevu od 1878. do 1919. godine“, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva* 1 (1963), 183-196.
- E. Hajdarpasic, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914* (London-Ithaca: Cornell University Press, 2015)
- C. A. Hagerman, *Britain's Imperial Muse: The Classics, Imperialism, and the Indian Empire, 1784–1914* (Basingstoke: Palgrave Macmillan 2013)
- A. Hajek, "Carl Patsch (1865–1945)", *Südost-Forschungen* 12 (1953), 263-269.
- M. Hartmuth, "The Habsburg Landesmuseum in Sarajevo in Its Ideological and Architectural Contexts: A Reinterpretation", *Centropa* XII/2 (2012), 194-205.
- M. Janowski, "Justifying Political Power in 19th Century Europe: The Habsburg Monarchy and Beyond", у: *Imperial Rule* (Budapest: CEU Press 2004), eds. A. Miller, A. J. Reiber, 69-80.
- R. Okey, *Taming Balcan Nationalism. The Habsburg "Civilizing Mission" in Bosnia, 1878-1914* (Oxford: Oxford University Press, 2007)
- A. Palavestra, „Arheološki izlet u pograničnu koloniju“, *Етноантрополошки проблеми* 9/3 (2014), 669-693.
- N. Pearson, *The State and the Visual Arts: A Discussion of State. Intervention in the Visual Arts in Britain, 1780-1981* (Milton Keynes: Open University Press, 1982)
- M. Rampley, "Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School", *The Art Bulletin* 91/4 (2009), 446-462.
- D. Reynolds-Cordileone, "Displaying Bosnia: Imperialism, Orientalism, and Exhibitionary Cultures in Vienna and Beyond: 1878–1914", 29-50.

- M. Wenzel, "Bosnian history and Austro-Hungarian policy: The Zemaljski Muzej, Sarajevo, and the Bogomil romance", *Museum Management and Curatorship* 12/2 (1993), 127-142.

Anja Nikolić

A CONTRIBUTION TO THE ISSUE OF CULTURAL IMPERIALISM
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA – THE CASE OF PROVINCIAL MUSEUM

Summary: *Aim of this paper is to show certain aspects of scholarly activities of the Provincial Museum in Bosnia and Herzegovina. Our most important argument is that the rule of Austria-Hungary in occupied Bosnia and Herzegovina is colonial in its nature and we tend to analyze the role of Provincial Museum in such context. The basic directions of research done by the historical-archaeological department of the Provincial Museum are presented and analyzed, as well as the actions of a few employees who proved to be key in the process of implementing the proclaimed cultural mission of Austria-Hungary within occupied Bosnia and Herzegovina. The Provincial Museum was the most important cultural institution during the Habsburg period in Bosnian history. Therefore, it is essential to understand its role and mission. We aim to analyze in broader context research that was done and to comprehend the influence it had.*

Keywords: *Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina, National Museum, Ćiro Truhelka, Costa Herman, cultural imperialism, Gazette of the Provincial Museum.*